

meh — *mehí* »mijeh, mjehovi (kovački)«
mehá »krzno«.

Nema sumnje da gramatika mora pažljivo proučavati i dosljedno registrirati takve pojave.¹⁰

STILOGRAFSKE POJAVE U IMENICA HRVATSKOSRPSKOGA JEZIKA

Vatroslav Kalenić

Svjedoci smo sve češće pojave da raspravljanje o jezičnim kategorijama uključuje i raspravljanje o funkcijama tih kategorija, ne samo u djelima pojedina naca nego ta raspravljanja obuhvaćaju i šire jezične sisteme, kakvi su na primjer dijalekti.¹ Poticaji za takvo istraživanje jezika dolaze do nas i kao posljedica suvremenih shvaćanja u lingvistici, ali i kao posljedica stalnih poziva naših književnih povjesničara i teoretičara², koji se, u analizi književnog djela, suočavaju s problemom: koje su stilografske determinante našega jezičnog književnog sistema, kako su one transponirane u djelo, kakve su posebne vrijednosti one doobile u konkretiziranom izrazu.

Stilografska vrijednost³ riječi ili izričaja sastoji se, po mom mišljenju, od dodatka ostvarenog jezičnim ili kontekstualnim sredstvima što se pridodaju osnovnom, afektivno neutralnom značenju, tvoreći na taj način stilografsku tačku. To se dodavanje može izvršiti na mnoštvo načina. Ono može da bude pojedinačno ili masovno, samo u nekom tekstu ili u više njih, ono može biti jednokratno, a takvo obično i jest u nekom integralnom tekstu, ali ono može biti i trajno i virtualno. Najčešća vrijednost toga dodatka jest u njegovoj afektivnoj snazi, a ta je afektivnost gotovo isključiva kad je posrijedi umjetnički tekst. Estetska vrijednost toga ostvarenja nije ovdje primarna, ali kako je, međutim, to ostvarenje najizrazitije u književnim tekstovima, tekstovima koncentrirane afektivnosti, teško je to u potpunosti odvojiti od onoga što predstavlja estetsku vrijednost. Sistem upotrebe takvih podataka ulazi u strukturu stila, bilo pojedinca bilo epohe.

¹⁰ Želja mi je da ovom prilikom izrazim svoju zahvalnost drugovima profesoru dr Daliboru Brozoviću i docentu dr Aleksandru Mladenoviću za pažnju s kojom su pročitali ovaj moj rad prije davanja u štampu i korisnim napomenama pomogli mi da preciziram neke svoje stavove.

¹ Takva je na primjer rasprava Božidara Finka: »Čakavske stilističke studije«, Filologija, 3, Zagreb, 1962.

² V. više stilističkih članaka u zagrebačkoj »Umjetnosti riječi«.

³ Opširnije o terminu i sadržaju stilografije v. u članku »Stilografski pravopisni elementi«, Jezik in slovstvo, VI, br. 7 i 8, Ljubljana, 1960/61.

U tvorbi imenica hrvatskosrpskoga jezika u stilografski sistem ulaze formanti za tvorbu hipokoristika, deminutiva, pejorativa i augmentativa. Tvorbene varijante: *sestra: seka-sekica-sestrica*, *brdo: brdašce-brdence-brdeljak*, *starac: starčina-starčekanja*, *trava: travuljaga-travuljina-travurina* sadrže u sebi, kako je poznato, afektivne vrijednosti iz kruga pojmova: maleno, drago, milo, lijepo, privlačivo, simpatično . . . , odnosno veliko, surovo, grubo, ružno, odbojno, antipatično . . . Iz ovoga se jasno vidi koliko je opsežna skala afektivnih mogućnosti što se ostvaruju pomoću deminutiva ili augmentativa, i kako su neizbrojive kombinacije koje su moguće u upotrebi takvih izraza. Brojni pisci hrvatski i srpski iskoristili su tu mogućnost u svojim djelima. Ali, jer je svaki umjetnički napisani tekst integralna cjelina, u kojoj *vjetar* ne mora uvijek značiti samo *vjetar*, ili *ruka* samo *ruku*, onda niti *vjetrić* ili *ručetina* ne moraju značiti samo *malen vjetar* ili *veliku ruku*. To može značiti piščevom liku koji upotrebljava takve izraze, ali ne mora to značiti piscu, ili pak obrnuto. Kombinacije su dakako mnogostruke. Koje će pravo i cjelovito značenje dobiti upotrijebljeni deminutivni ili augmentativni izraz u nekom tekstu, zavisi od pisca samoga, od njegovoga djela, od niza drugih povijesnih, idejnih, vremenskih faktora koji u tekstu djeluju istovremeno. Potpunu vrijednost ostvarenog takvog izraza treba dakle tražiti u svim onim elementima umjetničkog ili neumjetničkog djela što su sastavno upleteni u njegovu strukturu, što koordinirano učestvuju u sistemu njegova djelovanja. Potpuna vrijednost takvog izraza nije virtualna, jer se dodani dio mijenja od teksta do teksta. No kod svih tih izraza konstantna je afektivnost, a njihova upotreba automatski sugerira na piščevu, ili govornikovu, težnju da stvori tekst što će afektivno djelovati ne deskripcijom, nego izrazom:

Ne opisati, već izraziti, ne reći: *bio je to ružan starac*, već: *bio je to starčekanja*, ne reći: *bila je to mudra glava*, već: *bila je to glávica*.

U hrvatskosrpskom jeziku obilje deminutivnih i augmentativnih nastavaka omogućava šaroliko stvaranje posebnih izraznih vrijednosti.

Ivan Goran Kovačić u svojoj noveli »Mrak na svijetlim stazama« upravo je na upotrebi deminutivnih i augmentativnih izraza ostvario središnju stilografsku okosnicu novele:

— *Što će batinica, što će šipčica voliću božjem, što će kravici krotkoj? A rog plaši ptičice u šumici i ušutkava ih. I magarčić stidno obara uške pred gnusnom riječi.*

Tako govori Jačica iz spomenute novele, ali će se i autor povesti za tim deminutivima kad opisuje stvarnost vezanu za doživljavanje svoga lica:

Raspjevale se ptičice po šumama, dolepršali oblačići bijeli kao anđeli i porosili pšenicu, osvježili livadu u boku nad kućom.

Drugo lice iz iste novele, Franina, doživljava svijet s augmentativima:

— *O Jače, Jačino, tom starom strovinom ti začepiše gubicu, tom kravetinom mrhavom, umjesto da im kao ljudima rečeš: nećemo, vojsko, tako, stani, svje-*

tino bučoglava, ja sam bio vaš sluga dosad, a sada kad mi bradurina posivjela i zubi poispadali i nogetine me izdale i očurine obnevidjele — sad bi vi ovakvu mrhu, ovakvu strvinu bacili preda me! Nećeš, vojsko, nećeš, narode; kada toliko izgubih za te nenaplaćeno, neka ode k đavolu i ovo što ostade — pa da ti glavurdu odsiječem i tu srčedinu smrdljivu izvadim iz prsiju!

Da bi izrazio surovu i tešku seljačku stvarnost Dalmatinske zagore, Mirko Božić često u svojim književnim tekstovima upotrebljava stilografizirane izraze, najčešće augmentative i pejorative. U tim tekstovima naći ćemo: postoletina, glavurda, trbušina, jezičina, nosina, nokturina, štapina, kišurina . . .⁴

No u razdraganom doživljavanju stvarnosti on će pribjeći deminuciji:

Sitna je rastom, nježna i neupadna kao pčelica, a ovije se o vrat i ljubi kao izvor.

Pri odskoku jedne grbave stijene, na zaokretu, ugleda oca kako za njim žustro šepesa i mašuka štapom unuku, koji skakuće oko njega kao jarence.

(Neisplakani)

Slične stilografske postupke naći ćemo manje-više i u ostalih pisaca: Petra Kočića, Ive Andrića, Miroslava Krležu, Mihaila Lalića, Ranka Marinkovića, Miodraga Bulatovića, na takve postupke naići ćemo i kod mlađih književnika, a poznaje ih i narodna pjesma:

*Udovičice, golubičice,
ne roni suze, ne kvari lice . . .*

Koliko je, međutim, cjelovita vrijednost deminutivnog ili augmentativnog izraza vezana za kontekst, lijepo se vidi iz Kočićeva »Jazavca pred sudom«:

— Samo imam ono nešto krezube babetine, i tu njiivicu kuruzu što sam imo, pa mi ovaj lopov satra i sa zemljom spravni. Osušili se jadni kuruzi, pa kad prođem pokraj njivice, obuzme me tuga i žalost.

Augmentativ *babetina* i deminutiv *njiivica* navodili bi na pomisao da je Davidu Štrpcu milija njiva od žene. Međutim, u tekstu nalazimo stilografskim sredstvima izraženo narodno shvaćnje da pravom muškarcu ne priliči biti javno nježan sa svojom ženom. To je poznata psihološka pojava da se nježnost pokatkad ispoljava u grubostima, da iza teškog izraza često može stajati blag osjećaj.

U »Rukama« Ranka Marinkovića naći ćemo hipokoristik u službi pejorativa:

*»Da se boriš i da gineš, moj bato!«
»E, bato, mnogo ti znaš!«*

ili hipokoristik u ironiziranju situacije:

⁴ V. Milojka Malinar: Neke stilske karakteristike Božićevih »Kurlana«, Jezik, IV, Zagreb, 1955.

»Đoko!« no mačak se ne javi. Žao mu je sada bilo Đoke, pa mu stade tepati: »Đokica, gle, mišić! Đokica . . .« Đoko uvrijeđeno zaprede negdje iza sanduka i ne makne se.

»Ta to je strahota, Đokica, od tog malog skota . . .«

U stilografske izražajne mogućnosti u kategoriji imenica treba svrstati i kalambure, etimološke igre, inovaciju ili modifikaciju formanata i neologizme.

U svojoj noveli »Benito Floda von Reltih« Ranko Marinković, izvrćući omraženo ime Hitlerovo, stilografizira stav prema fašizmu, a tako će i Marko Ristić, etimološkim igrama i kalamburima, još 1938. godine, izraziti svoj obračun s fašizmom i prijetećim događajima koji su se tada nadvijali nad Evropom:

Oni imaju svoje salaše, svoje šale, svoje smejurije i svoje kurije, svoje svojine, svoje tišine, svoja fabrikanja, svoje sifilozofije. Oni imaju svoje senaforiume i svoje krematoriume, svoje kremove i svoje senfove, i sefove za svoje zvečće i posrćuće napodleone i za svoje akacije. Oni imaju svoje senatoriume i svoje adientoriume, i koncertsije za svoje senfonije, i kartefone za svoja berzanovetanja. Oni imaju svoje testekte i svoje biftere, i megafone za svoje hitlere. I telegrafe za teleglave svojih grafova, svojih gafova.

(Turpituda)

Po svojoj sklonosti da jezičnim sredstvima neposredno izrazi svoje misli, da stilografski formira i sugerira, poznat je u hrvatskoj književnosti Stanislav Simić. Evo jedne njegove tipične, stilografski formirane rečenice:

Govorušnost kakvom se govori i čalaku, landara i čandara, sipara i šušketu, blebeće i klepeće, klaprnja i trabunja, šurkuje i mudruje, piskara i črčka, pivuca, muca, natuca u njegovu selu, neznaović smatra za jedincat, za sav narodni jezik.

(Jezik i pjesnik)

Stanislav Simić bio je izvanredan poznavalac, ili kako bi on rekao »poznatelj« jezika, i njegovi jezični zahvati mahom su uspjeli. Da bi oživio teme svojih raspravljanja, u čitaocu probudio neki afektivni proces, ili postigao neki drugi izvanjezični kompleks, Stanislav Simić rado mijenja nastavke u svojih imenica: hvalba (pohvala), pametnost (pamet), spavalac (spavač), stvarač (stvaralac), dobroća (dobrota), sljepica (slijepac) . . .

Svoje stilografsko nastojanje on stvara i na mnoštvo drugih načina: ume-tanjem infiksa, deformacijom, slaganjem, deformacijskom tvorbom: izjavilac, izopaka, kvarež, punoglavac (:praznoglavac), namišljaj, sadržavatelj, ništavet, napisatelj, vidjelac, prouka, jezikradica, prevodnilac, smislica, jezikvaritelj, pamtilac, ponašitelj (:ponašivati), pravopisar, izbjegavač, novetanje, honorarizam, pametovanje, gnjavež, hitnik, izgovoritelj, interesdžija, jezikanje, jezičanstvo, neznajša, razumkarjenje, zakonodavilac . . .

U hrvatskoj književnosti on je, čini se, u tome otišao najdalje, i premda se njegovi tekstovi takvog tipa smatraju, uglavnom, samo uspješnim primjerima jezične duhovitosti, oni su ujedno i izvanredni primjeri kako je tvorba u kategoriji imenica hrvatskosrpskog jezika elastična i slobodna, i kako na tom području za mnoge stvaraoce u našem jeziku vrata stoje širom otvorena.

Evo još jednog odlomka iz Šimićeve knjige »Jezik i pjesnik«, u kojem se, osim stilografskih pojava u tvorbi imenica, pojavljuju i stilografski sintaktički izričaji:

Kadgod u nas govore o jeziku filolozi i literati, profesori i trgovački pomoćnici, kancelisti i pravopisari, na umu im je samo ono riječi kojima se međusobno sporazumijevaju i koje kvare jer su im svaki dan u ustima. Ograničeniku je lubanja oko vlastite pameti granica oko svega jezika jednoga naroda. Nikako preko te granice ne dopušta u svoju pamet da je jezik jednoga naroda sav onaj koji mu je sredstvo za sporazumijevanje, i onaj njegovih umotvorina, što se sačuvala usmenom predajom, i sav mu književni rječnik, najstariji i najnoviji. Književni se jezik ne sastoji samo od svagdanjega jezika za sporazumijevanje — što je promjenljiv, i sredstvo, i neizrazit o prošlosti, pa ne može biti potpuni izraz o životu naroda koji ga upotrebljava — nego se gradi i od tradicionalnog književnosnog jezika kao čvrstog i određenog, pa sigurnog gradiva, i spomoću poznavanja, kako je od njega i od nekada svagdanjega narodnog jezika i gramatike mu i pravopisa i od vlastitoga duha nekadanji pjesnik oblikovao poeziju, pisac stvorio književnosni stil svoj, individualni, u kojega su strojstva kolektivnoga narodnoga jezika i vrline stila književnosti od toga jezika (str. 225).

I Ivan Goran Kovačić, poznat po svom strasnom ispitivanju unutarnje strukture hrvatskosrpskoga jezika, u tvorbi imenica stvorio je niz neologizama sa specijalnim stilografskim funkcijama za svoje tekstove. U tome je na primjer osobit njegov »Sveti psovač«, gdje ćemo naići na ovakve tvorilačke pokušaje: plavokrvnik (plemić), mnogobračje, dokonjak, sitnišavac, košenica (livada), nevidjelica (magla), klasober, zakačica (predmet svađe), najmenica (nadničar), veselnik (veseljak), odvažnik (u Šimića: smionik), gladnik, potrebnjak, beshljebović, crijevonja (gladan čovjek), jednovolnik, brbljov, derče (derište), bješnjak, drvnik (šuma) . . .⁵

Stvaralačko izražavanje svoga doživljaja i transpozicija u napisanu riječ, preko stilografske tvorbe imenica, bez obzira o kojem se krajnjem cilju radi, čest je postupak u književnosti. U Mirka Božića stilografski formirane imenice koordinirano izražavaju razdraganost: »Bistra umije da rastuži kao suha zemlja, oči joj postaju mutne kao isušena jezerca, a začas je opet rahla i svjetlac draguljni u očima joj sja i zveckac prpošni u smiješku« (Neisplakani), a u Petra

⁵ Uspor. Ivo Ladika: Kultura jezika u književnom djelu Gorana Kovačića, Jezik, II, Zagreb, 1953.

Kočića buntovnu ironiju: »Dobar dan, glavati carski gospodini!« U Oskara Daviča tako formirana imenica bit će sunosilac (suizražaj) moderne poetske kreacije:

I mraka hidrofилno nezrnevlje zaudara na bedu iako se ni noć ne skida s vrteške klijanja.

(Miris belih očiju)

U stilografiziranu upotrebu imenica ulaze i one iz neknjiževnih jezičnih sistema, kao što su tuđice, arhaizmi, provincijalizmi, slang, dakle riječi koje književna norma dopušta samo u slučajevima specijalnih funkcija. U Ive Andrića turcizmi, u Miroslava Krleže germanizmi kao nosioci sadržajne dokumentacije:

— *E, ljudi, e, ljudi, šta poniče u ovoj našoj kasabi.*

— *Vidiš ti, što je vezirska sila i pamet, gdje okom pogleda, tu je hair i beričet.*

(Na Drini ćuprija)

Poludio je bataljon kao mravinjak kad ga udari kopito blaščeta. Magazineri počeli su sortirati cipele i remenje po stelažama, kuhari šmirglaju kotlove, ribaju se šušteraji, marodecimeri, pisarne, te je provijantoficir, štoviše, rasporene svinje u ledvenici sam vlastoručno razvješao da bude veći red kad ide adlatus. Kelneri u menaži blistaju stakleninu, a i sam Wallenstein na čelu štaba je mrvu nemiran.

(Tri domobrana)

U težnji za dokumentacijom pisci, sasvim ispravno, veoma često upotrebljavaju dijalekatske jezične kategorije, prilagođene svome izrazu:

Tisinas mučil, a ne naučil. I mi bogu falimo dasmotese reši li. Tisi be dak ane satnik. Ostani gdjejesi ti baba ti prasec. Kralsi nam naše groše ti brijač prokleti. Tat.

(Tri domobrana)

U urbaniziranom tekstu slang:

*nema smisla ići na tu čagu
kad se vrijeme već tri puta prevrnulo
preko glave
a kita ima momka
iz dto partizana*

(Zvonimir Majdak, šta ću tamo kad nemam love)

Ili tekst sa koncentriranim tuđicama:

*Stresam neuroze, psihoze, manije i fobije,
škakalj vraga u mozgu, i niski stalak gracije.*

*Nek se do mene hipostaza Svjetla probije
ona koja diže tijelo u levitacije.
Neka srž duha svjetlo popije:
ja mrzim niktalopije,
ja sam putnik između više spornih zemalja,
za trans i transformacije.*

(Tin Ujević, Mekoća perina)

Razumljivo, niti upotreba stilografskih sredstava, ne samo u području kategorije imenica nego niti u ostalim jezičnim kategorijama, ne može biti jedini nosilac umjetničke ili neke druge vrijednosti teksta, kao što niti analiza stilografskih sredstava ne može biti završna analiza za presudu o tom tekstu. Jer svaki tekst, pa i najobičnija novinska bilješka djeluje i sredstvima koja nisu samo jezična.

Ostaje, međutim, drugi posao. Trebalo bi poći, i u hrvatskosrpskom jeziku, od jezične kategorije do kategorije, i opisati njihove stilografske mogućnosti — onako kako su se te mogućnosti dosada ostvarile u jeziku. Time bismo dobili, najmanje, nacrt stilografske gramatike hrvatskosrpskoga jezika, djelo kakvo još ne postoji u našoj nauci o jeziku, ali djelo koje nam je svima neophodno potrebno. Takva gramatika koja bi utvrdila moguće i stalne stilografske kategorije u hrvatskosrpskom jeziku, a ujedno opisala i ilustrirala jednokratne i individualne stilografske zahvate, kako su se oni dosada javili u našem jeziku, i u pisaca pojedinaca i u pisaca zajednički, pisaca pojedinih epoha, našoj nauci o jeziku ne bi koristila samo neposredno: preko nje bismo dobili važne odgovore: kakva je stilografska struktura hrvatskosrpskoga jezika, koje su pojave učestale i na kojim mjestima stilografski razvitak nije otpočeo. Napokon, takva gramatika bila bi temeljni oslonac za proučavanje i tumačenje svih stilskih pojava i vrijednosti što su se dosada javile u djelima hrvatske i srpske književnosti, bilo za jezičnu bilo za estetsku analizu i valorizaciju.

IMENOVANJE BEZIMENIH ULICA

Petar Šimunović

Prema obavijesti Vjesnika od 20. kolovoza ove godine pripremaju se prijedlozi za komisiju koja će ove jeseni dati imena svim bezimanim ulicama u Zagrebu. Budući da je određivanje pravilnog oblika naziva i njegove primjenljivosti u jeziku u prvom redu jezični problem, želimo ovom prilikom upozoriti na neka osnovna načela koja bi trebalo razmotriti pri davanju imena ulicama i trgovima, koji se snažnom izgradnjom sve brže uključuju u novi Zagreb.

Proučavanjem geografskih naziva i njihova funkcioniranja u jeziku bavi se toponomastika, jedna od najmlađih grana lingvistike. Utvrđivanje porijekla